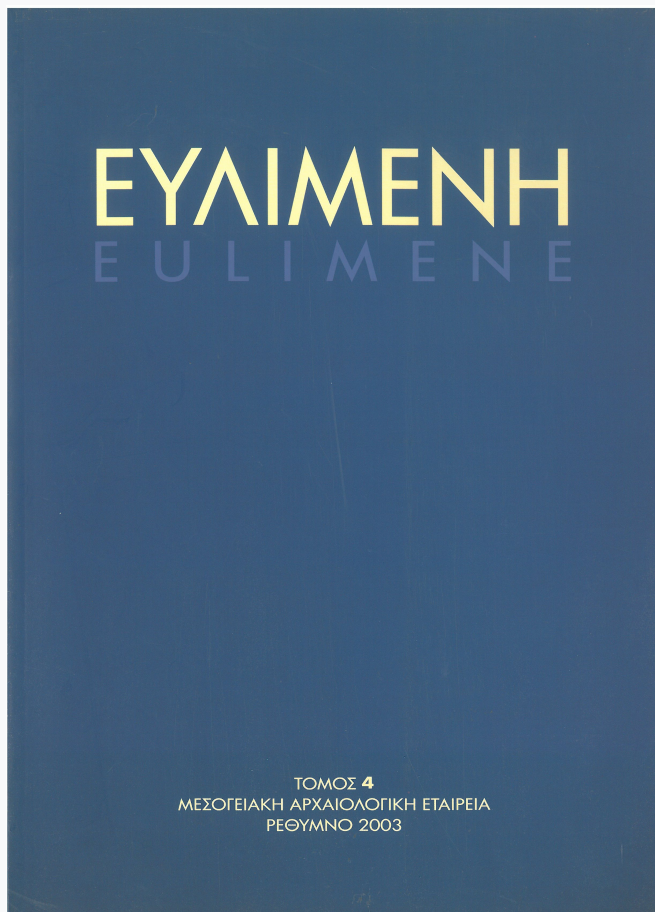

EULIMENE

Vol 4 (2003)

EULIMENE 4 (2003)

Deux trésors hellénistiques de Psélalonia de Patras

Georgia Alexopoulou, Dimitra Tsangari

doi: [10.12681/eul.32761](https://doi.org/10.12681/eul.32761)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 4
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2003

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
ΒΟΗΘΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)

PUBLISHER

MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymno

PUBLISHING DIRECTORS**EDITORS–IN–CHIEF**

Dr. Nikos Litinas (Rethymno)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANT TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία και οι Εκδότες του περιοδικού
ευχαριστούν θερμά τους Roger and Polly Beecroft, York, England και τον Σύλλογο Καθηγητών –
Ιδιοκτητών Κέντρων Ξένων Γλωσσών (PALSO) Χανίων
για τις χορηγίες τους στη δαπάνη της έκδοσης.

Mediterranean Archaeological Society and the Editors wish to thank
Roger and Polly Beecroft, York, England and the Panhellenic Assosiation of Language School
Owners (PALSO) of Chania for their sponsorship.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. François Lefèvre (Παρίσι)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Σοφία Καμπίτση (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Αδελφί)
Καθ. Σταύρος Περεντιδής (Βόλος)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Prof. Nikos Stampolidis (Rethymno)
Prof. Petros Themelis (Rethymno)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Prof. François Lefèvre (Paris)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymno)
Prof. Sophie Kambitsis (Rethymno)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Volos)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επιδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα αντίτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον αντίτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Καλύβες – Αποκορώνου, Χανιά – GR 73003

EULIMENE is a referred academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymno – GR 74100

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymno – GR 74100

Dr. Manolis I. Stefanakis, Kalives – Apokoronou, Chania – GR 73003

web : <http://www.phl.uoc.gr/eulimene/>

mail : eulimene@mail.com

Περιεχόμενα
EYΛIMENH 4 (2003)

List of contents
EULIMENE 4 (2003)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	5
Frédéric Davidovits , <i>Circiter tertia parte ponderis</i> (Vitruve II, 5).....	9
Christina de Domingo - Alan Johnston , A petrographic and chemical study of east Greek and other archaic transport amphorae	27
Dimitris Paleothodoros , The Pithos painter.....	61
Nicholas Victor Sekunda , The stele of Thersagoras of Polyrrhenia from Demetrias	77
Βίλη Αποστολάκου «...ΚΑΙ ΛΑΤΟΣ ΓΑΡ ΕΝΕΓΚΑΤΟ ΤΟΝΔΕ ...» ή Λατίων Προσωπογραφία	81
Πάυλος Χρυσσοστόμου , Συνεισφορές σε λατρείες θεοτήτων και ηρώων από την Βοτταία και την Περία της Μακεδονίας.....	135
Georgia Alexoroulou, Dimitra Tsangari , Deux trésors hellénistiques de Psélalonia de Patras	153
Nahum Cohen , A customhouse receipt	163
Despina Iosif , Caesar the warrior versus Jesus the peacemaker?.....	167
Chryssi Bourbou , A survey of neoplastic diseases in ancient and medieval Greek populations	181
Stelios Psaroudakes , Archaeomusicology and Ethnomusicology in dialogue.....	189

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Frédéric Davidovits, *Circiter tertia parte ponderis* (Vitruve 2, 5), l'existence d'une chaux hydraulique dans l'architecture romaine, EYΛIMENH 4 (2003), 9-25

Circiter tertia parte ponderis (Vitruve 2, 5), the existence of an hydraulic lime in the Roman architecture. In his treaty on architecture, Vitruve (2, 5) explains how to make lime from a particular limestone. In 2, 5, 3, he indicates that during lime calcination, the limestone lost a third of its weight [*circiter tertia parte ponderis*]. One deducts that the original limestone contains 20% of silicates and the lime thus obtained is of medium hydraulicity. Vitruve recommends for the construction of walls to use a lime made from a compact and rather hard siliceous limestone [*ex spisso et duriore*], what implies the hydraulic character required for such an usage. For coatings [*in tectoriis*], the lime hardens by air and is made from porous stone [*ex fistuloso*].

Christina de Domingo and Alan Johnston, A petrographic and chemical study of east Greek and other archaic transport amphorae, EYΛIMENH 4 (2003), 27-60

Πετρογραφική και χημική μελέτη διαφόρων τύπων ελληνικών αρχαϊκών αμφορέων. Παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μιας σειράς πετρογραφικών αναλύσεων διαφόρων τύπων αρχαϊκών ελληνικών αμφορέων, παράλληλα με κάποιες χημικές αναλύσεις. Σκοπός είναι να ελεγχθεί η πετρογραφική σύσταση των αγγείων συγκριτικά με την τυπολογία που έχει ήδη αναπτυχθεί από μη-συστηματικές μελέτες. Τα αποτελέσματα στηρίζουν σε σημαντικό βαθμό τις προηγούμενες έρευνες, και παράλληλα καταδεικνύουν ορισμένες ενδιαφέρουσες περιοχές για μελλοντική έρευνα, ειδικά όσον αφορά τους τύπους που αποδίδονται στη Λακωνία, τη Λέσβο και την Κόρινθο.

Dimitris Paleothodoros, The Pithos painter, EYΛIMENH 4 (2003), 61-76

Ο Ζωγράφος του Πίθου. Ο Ζωγράφος του Πίθου είναι ο χειρότερος αθηναίος αγγειογράφος του ύστερου 6^{ου} αι. π.Χ., του οποίου όμως οι κύλικες γνωρίζουν πολύ μεγάλη διάδοση στην Μεσόγειο. Το αγαπημένο του θέμα, ο συμποσιαστής που φορά σκυθικό σκούφο, απαντά σε όλες τις περιοχές όπου βρίσκουμε αγγεία του ζωγράφου, ιδιαίτερα όμως στην Ανατολή και τη Μαύρη Θάλασσα. Αφήνοντας ανοικτή την πραγματική ταυτότητα του συμποσιαστή, ο ζωγράφος επιτρέπει διαφορετικές ερμηνείες από τους αγοραστές των αγγείων, που ανταποκρίνονται στις τοπικές ιδιαιτερότητες.

Nicholas Víctor Sekunda, The stele of Thersagoras of Polyrrhenia from Demetrias, EYΛIMENH 4 (2003), 77-80

Η στήλη το Θερσαγόρα, ενός Κρητικού από την Πολυρρήνια, η οποία βρέθηκε στην Δημητριάδα, χρονολογείται συμβατικά γύρω στο 200 π.Χ. Ο Θερσαγόρας παριστάνεται με πλήρη στρατιωτική εξάρτηση. Στο παρόν άρθρο υποστηρίζεται ότι ο Θερσαγόρας ανήκε στο συμμαχικό τάγμα που εστάλη από «τους Πολυρρηνίους και τους συμμάχους τους» στον Φίλιππο Ε' της Μακεδονίας το 220 π.Χ. Ο Θερσαγόρας πιθανότατα σκοτώθηκε και τάφηκε στη Δημητριάδα κατά τη διάρκεια της παραμονής του στρατού των Αντιγονιδών εκεί, πριν μεταβεί στην Εύβοια και κατεθυνθεί στη συνέχεια στην Κόρινθο, στις αρχές του 219 π.Χ. Άλλωστε, η στήλη δεν είναι προσεγγμένη και αυτό ίσως να υποδηλώνει ότι κατασκευάστηκε βιαστικά, ενώ η κρητική μονάδα προήλαυε.

Βίλη Αποστολάκου «...ΚΑΙ ΛΑΤΟΣ ΓΑΡ ΕΝΕΓΚΑΤΟ ΤΟΝΔΕ ...» ή Λατίων Προσωπογραφία, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 4 (2003), 81-133

«...ΚΑΙ ΛΑΤΟΣ ΓΑΡ ΕΝΕΓΚΑΤΟ ΤΟΝΔΕ ...» or the *prosopography of the Latians*. The inscriptions found in Lato, in Agios Nikolaos, the ancient Kamara, and in other areas that according to epigraphic evidence belonged to the territory of Lato are the unique source for the names of the Latoans. Most of the inscriptions are currently kept in the Archaeological Museums of Herakleion and of Agios Nikolaos, some in Museums outside of Crete, while a certain number recorded up to the end of last century, are lost and have not been located yet. The inscriptions in their vast majority have been dated to the 2nd cent. B.C. and moreover to its last quarter.

The names of the Latoans concentrated from seventy-three inscriptions are quoted in alphabetical order. In a total of 279 indexed names, not including twenty-six that are incomplete, we come across of 181 different Latoan names. Of those names at least eighty belong to the Kosmoi, the magistrates elected from the four ruling clans, or the members of the board of Eunomia.

The number of preserved female names, which in their majority come from funerary inscriptions, is strikingly lower than that of males. In a total of thirty-four, apart from four not restored, twenty-five are different female names.

Apart from the Latoans' names and their patronymics, wherever they are mentioned, known information about these persons is given briefly; their status, provided that they possessed public office, their activity, their possible relationship with the other persons of the list and finally the date of the inscriptions in which they are attested.

Παύλος Χρυσοστόμου, Συνεισφορές σε λατρείες θεοτήτων και ηρώων από τη Βοττιαία και την Πιερία της Μακεδονίας, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 4 (2003), 135-152

Contributions on the cults of gods and heroes from Bottiea and Pieria in Macedonia. In this paper new pieces of information are presented concerning cults of gods and heroes from Bottiea and Pieria in «Lower Macedonia», the center of the Macedonian Kingdom: on the cults of 1) the Muses in Pella, 2) Aeolus and Graia in Pella, 3) Hermes and Demeter in Kyrros, 4) Eileithyia and Artemis Eileithyia-Lochia in Pydna.

Γεωργία Ζ. Αλεξοπούλου και Δήμητρα Τσαγκάρη, Deux trésors hellénistiques de Pséfalonia de Patras, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 4 (2003), 153-162

Δύο ελληνιστικοί θησαυροί από τα Ψηλαλώνια Πατρών. Το 1990, οι ανασκαφές της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ στα Ψηλαλώνια Πατρών έφεραν στο φως μία σειρά οικοδομημάτων από τα κλασικά ως τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Τα πλουσιότερα στρώματα κάλυπταν την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Σε οικία της ελληνιστικής φάσης, βρέθηκαν δύο «θησαυροί» σε διπλανά δωμάτια, εκ των οποίων ο πρώτος βρέθηκε μέσα σε ηθμωτό αγγείο και περιείχε 57 νομίσματα: 1 αργυρό τριώβολο της Αχαϊκής Συμπολιτείας και 56 χάλκινα (14 του Αντιγόνου Γονατά, 39 του Πτολεμαίου Γ΄ του τύπου 1000 του Σβορώνου και 3 αρκετά φθαρμένα). Ο δεύτερος «θησαυρός», που βρέθηκε μέσα σε άωτο σκυφίδιο, περιείχε 8 νομίσματα, 6 αργυρά (1 δραχμή Χαλκίδος και 5 τριώβολα Αχαϊκής Συμπολιτείας) και 2 χάλκινα (1 Πτολεμαίου Γ΄ και 1 αρκετά φθαρμένο). Οι δύο αυτοί «θησαυροί», με ίδιο αλλά αντίστροφης αναλογίας περιεχόμενο και χρονολογία απόκρυψης την περίοδο 165-147 π.Χ., προστίθενται στον μακρύ κατάλογο των «θησαυρών» που απεκρύβησαν στην Πελοπόννησο και την Δυτική Ελλάδα γενικότερα, μέσα στο κλίμα αναταραχής που επικράτησε μετά τη μάχη της Πύδνας.

Nahum Cohen, A customhouse receipt ΕΥΛΙΜΕΝΗ 4 (2003), 163-165

Απόδειξη πληρωμής ενός φόρου, της ερημοφυλακίας, στην πόλη της Σοκνοπαιού Νήσου του Αρσινοΐτη νομού.

Despina Iosif, Caesar the warrior versus Jesus the peacemaker?, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 4 (2003), 167-180

Πολεμοχαρής Καισαρ εναντίον ειρηνιστή Ιησού; Οι πρώτοι Χριστιανοί ένιωθαν έντονη απέχθεια για τον πόλεμο και τη βία και απέφευγαν συστηματικά να στρατευτούν. Προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να προδώσουν τις αρχές τους. Αυτή την εικόνα είχαν σχηματίσει οι Βυζαντινοί για τους Χριστιανούς των τριών πρώτων αιώνων. Η ίδια εικόνα παραμένει αρκετά ισχυρή μέχρι σήμερα. Εξακολουθούμε να αρεσκομάσσουμε να επικαλούμαστε την «αγνότητα» των πρώτων Χριστιανών. Ενοχοποιούμε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ότι τάχα αυτός ευθύνεται για τον ιδεολογικό ξεπεσμό της εκκλησίας και την διεξαγωγή πολέμων από Χριστιανούς.

Η πραγματικότητα θα πρέπει να ήταν πιο πολύπλοκη απ' όσο την φανταζόμαστε. Προσεχτική μελέτη των πηγών αποκαλύπτει ότι υπήρχαν πολλές στάσεις των Χριστιανών απέναντι στη βία, στον πόλεμο και στη στρατιωτική θητεία. Φαίνεται όμως, πως η πλειονότητα των Χριστιανών δεν αντιμετώπιζε ούτε τον πόλεμο, ούτε τη στρατιωτική θητεία με καχυποψία και δεν απέφευγε να καταταγεί. Οι εθνικοί δεν είχαν θορυβηθεί και δεν είχαν λόγο να θορυβηθούν. Οι Χριστιανοί δεν αποτελούσαν απειλή ούτε στη θεωρία, ούτε στην πράξη. Αντίθετα, στήριζαν την πολιτική εξουσία. Μονάχα μια μικρή μερίδα Χριστιανών αντιδρούσε στην ιδέα της διεξαγωγής πολέμων από Χριστιανούς και συμμετοχής Χριστιανών σ' αυτούς. Είτε επειδή διέβλεπε κινδύνους από τις ειδωλολατρικές πρακτικές του ρωμαϊκού στρατού, είτε επειδή θεωρούσε ότι ένας Χριστιανός δεν επιτρέπεται να σκοτώνει, είτε επειδή επιδίωκε να αμφισβητήσει την πολιτική εξουσία.

Chryssa Bourbou, A survey of neoplastic diseases in ancient and medieval Greek populations, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 4 (2003), 181-188

Επισκόπηση των νεοπλασιών στον αρχαίο και μεσαιωνικό ελληνικό πληθυσμό. Για τη διάγνωση των νεοπλασιών στους αρχαιολογικούς πληθυσμούς βασιζόμαστε σε γραπτές πηγές, απεικονίσεις και ανθρωπολογικά κατάλοιπα. Αν και ελάχιστα έργα τέχνης αναπαριστούν αναμφισβήτητες περιπτώσεις νεοπλασιών, πληθώρα ιατρικών κειμένων, ήδη από την εποχή του Ιπποκράτη και του Γαληνού, αναφέρονται στη συγκεκριμένη παθολογία. Στην εργασία αυτή παρουσιάζονται όλες οι έως τώρα γνωστές ή δημοσιευμένες περιπτώσεις για την Ελλάδα από την αρχαιότητα ως στον ύστερο μεσαίωνα.

Stelios Psaroudakes, Archaeomusicology and Ethnomusicology in dialogue, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 4 (2003), 189-200

Αρχαιομουσικολογία και Εθνομουσικολογία. Το συνέδριο στο οποίο παρουσιάστηκε η παρούσα εισήγηση, είχε θέμα του το «διάλογο» ανάμεσα στις επιστήμες αρχαιολογία και ανθρωπολογία. Στο παρόν άρθρο εξετάζεται ένα επί μέρους ζήτημα, το κατά πόσον η εθνομουσικολογία, επιστήμη βαθύτατα επηρεασμένη από την ανθρωπολογία τα τελευταία χρόνια, έχει με τη σειρά της επηρεάσει την έρευνα στο πεδίο της αρχαίας μουσικής, ιδιαίτερα σε εκείνο της ελληνικής. Το συμπέρασμα είναι ότι η εθνομουσικολογία όχι απλώς επηρέασε την αρχαιομουσικολογία, αλλά άλλαξε άρδην την οπτική των επιστημόνων στον τομέα αυτόν σε βαθμό που να μην θεωρείται πλέον δόκιμη η σπουδή ενός αρχαίου μουσικού πολιτισμού χωρίς την εφαρμογή της εθνομουσικολογικής μεθόδου.

DEUX TRÉSORS HELLÉNISTIQUES DE PSÉLALONIA DE PATRAS

Chronique des fouilles

En 1990, les fouilles menées par Mme Maria Kotsakis, du Service archéologique grec de Patras,¹ à Psélalonia sur le terrain de l'ancienne salle de cinéma «Zenith», limité par les rues modernes de Psélalonia, Karatza et Charalampi, ont mis au jour une série d'antiquités (planche I, plan A). Plus précisément, ont été découverts des vestiges de constructions qui s'échelonnent de l'époque classique à l'époque impériale.² Les couches les plus riches étaient celles de l'époque hellénistique et romaine. Il est à souligner que la place de Psélalonia était à l'époque romaine le quartier résidentiel de prestige de Patras, où étaient construites les maisons les plus riches de l'époque (*villae urbanae*).³ Au milieu du terrain en question a été découverte une partie d'un bâtiment (plan B). Trois secteurs

¹ Nous adressons nos vifs remerciements à M. Michalis Petropoulos, directeur du Service archéologique grec de Patras, pour son aide et l'appui apporté à la présente étude. Nous tenons à remercier également Mme Maria Kotsakis, notre ancienne collègue à l'Éphorie de Patras, qui nous a permis d'étudier les deux trésors des fouilles de Psélalonia. Le plan topographique a été réalisé par Mme Georgia Papoulia et le plan du site des fouilles par Mme Maria Golfinopoulou. Nous remercions aussi les conservatrices du Musée de Patras, Mme Georgia Boubouka et Mme Despina Marinopoulou, et enfin M. Pantelis Magoulas, qui a photographié les moulages des monnaies.

Abbreviations

ArchDelt: Archeologikon Deltion

ArchEph: Archeologike Ephemeris

Picard: Picard O., *Chalcis et la Confédération Eubéenne. Étude de numismatique et d'histoire (IVe-Ier siècle)* (Paris, 1979)

Thompson: Thompson M., «The Agrinion Hoard», *ANSNM* 159 (1968)

Svoronos: Svoronos I., *Ta νομίσματα του κράτους των Πτολεμαίων* (Athènes, 1904)

SNG Alpha Bank: Sylloge Nummorum Graecorum, *Greece II, The Alpha Bank Collection, Macedonia I: Alexander I-Perseus* (Athens, 2000)

SNG Cop: Sylloge Nummorum Graecorum, *Danish Museum, The Royal Collection of Coins and Medals, vol. III, Greece: Thessaly to Aegean islands* (Copenhagen, 1982 reprint)

SNG München: Sylloge Nummorum Graecorum, *Deutschland, Staatliche Münzsammlung München, 10./11. Heft, Makedonien Könige* (München, 2001)

² M. Kotsakis, «Οδός Ψηλαλωνίων 13», *Arch.Delt.* 45 (1990), (Athènes 1995), *Chroniques* B1, p. 128 ; A. D. Rizakis, *Achaïe II, La cité de Patras: Épigraphe et Histoire*, (Athènes 1998), p. 181-182 ; M. Petropoulos, *Ta Ergαστήρια των Ρωμαϊκών Αυχναριών της Πάτρας και το Αυχνομαντείο* (Athènes 1999).

³ Sur ce sujet, voir K.N. Triantafyllou, *Ιστορικό Λεξικό των Πατρών, λ. Ψηλαλώνια* (Patras 1959); I.A. Paparastolou, «Θέματα τοπογραφίας και πολεοδομίας των Πατρών κατά τη Ρωμαιοκρατία», *Meletemata* 13 (Athènes 1991), p. 305-320 ; I.A. Paparastolou, «Ιστορικές μαρτυρίες και αρχαιολογικά ευρήματα της κλασικής και της πρώιμης ελληνιστικής πόλης των Πατρών», *Τιμητικός τόμος Κ.Ν. Τριανταφύλλου* (Patras 1990), p. 465-471; M. Petropoulos, «Αγροτικές πατραϊκής, Structures rurales et sociétés antiques», *Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)* (Paris 1994), p. 405-424. Aujourd'hui encore, la région de Psélalonia est l'un des plus beaux quartiers de Patras.

(X3, X4β et X5), l'un à côté de l'autre, étaient limités à l'est par un long mur (T92), large de 11,60 m, qui constituait le mur extérieur du bâtiment.⁴ De ces trois secteurs, X4β était celui qui avait la construction la plus soignée, et le sol était fait de caillou fin, de crépi et de galets (Fig. 1).⁵

Catalogue des monnaies⁶

Les deux trésors ont été mis au jour dans les secteurs X4β et X5 respectivement, des deux côtés du mur T100, qui coupe le mur T92 (planche I, plan B).

Trésor 1

Dans le sol du secteur X4β et à proximité du mur T100, a été découvert, *in situ*, un vase en terre cuite (planche II, fig. 2, 3),⁷ qui contenait cinquante-sept monnaies (cinquante-six pièces de bronze et un triobole d'argent), aujourd'hui conservées au Musée archéologique de Patras. Les 57 monnaies se répartissent de la façon suivante:

Confédération achéenne

1 triobole, atelier de Patras, c. 188-180 av. J.-C.

Droit : Tête de Zeus Amarios, aurée à droite.

Revers : Monogramme AX entouré d'une couronne de laurier. M en haut, Δ à gauche, I à droite, trident au-dessous.

(Thompson, *Agrinion*, n° 272)

*1) 2,4 g – 15 mm – 12 h (n° d'inventaire 4208) (planche III, 1)

Royaume de Macédoine - Antigonos Gonatas

14 bronzes, 277/6 – 239 av. J.-C.

Droit : Tête d'Héraclès à droite.

Revers : Jeune cavalier au galop à droite. B – A au-dessus, monogramme ANT sous

⁴ Cette partie de la construction a été mise en relation avec les restes d'une autre découverte au sud du terrain. I.A. Papapostolou, «Ψηλαλόγια 15-16», *Arch.Delt.* 32 (1977), (Athènes 1984), *Chroniques* B1, p. 80-82.

⁵ Vers l'est et le nord-est du bâtiment hellénistique a été découverte une autre série de constructions, probablement un sanctuaire. Cette partie des fouilles, étudiée par M. Kotsaki, n'a pas encore été publiée.

⁶ Les monnaies signalées par un astérisque dans le catalogue sont reproduites sur la planche.

⁷ Musée de Patras, numéro d'inventaire M.II. 14751. Hauteur: 0,0105 m, diamètre 0,072-0,093 m. Argile rouge-jaune et vernis brun et noir, à l'extérieur et à l'intérieur. Sur la forme du vase, voir S.I. Rotroff, *Athenian Agora*, tome XXIX (Princeton, New Jersey 1997), p. 180 sqq., n°s 1183-1190, fig. 73, pl. 87. Ce type de vase apparaît dans la seconde moitié du IIIe siècle avant J.-C. et se rencontre surtout durant le IIe siècle avant J.-C.

le cheval.

(SNG Alpha Bank 990-1000 ; SNG München 1081-1088)

- *2) 5,1 g – 19 mm – 12h (n° d'inventaire 4191) (*planche III, 2*)
- 3) 5,1 g – 19 mm – 3h (n° d'inventaire 4192)
- *4) 5,8 g – 18 mm – 6h (n° d'inventaire 4193) (*planche III, 3*)
- 5) 4,2 g – 20 mm – 6h (n° d'inventaire 4194)
- 6) 4,3 g – 18 mm – 6h (n° d'inventaire 4195)
- 7) 4,6 g – 18 mm – 3h (n° d'inventaire 4196)
- 8) 4,1 g – 18 mm – ? (n° d'inventaire 4197)
- 9) 5,5 g – 19 mm – 3h (n° d'inventaire 4198)
- 10) 6,4 g – 19 mm – 5h (n° d'inventaire 4199)
- 11) 3,2 g – 17 mm – 3h (n° d'inventaire 4200)
- 12) 3,2 g – 18 mm – 3h (n° d'inventaire 4201)
- 13) 3,8 g – 16 mm – ? (n° d'inventaire 4202)
- 14) 3,4 g – 19 mm – 3h (n° d'inventaire 4204)
- 15) 3,4 g – 18 mm – 6h (n° d'inventaire 4206)

Royaume d'Égypte - Ptolémée III Évergète

39 bronzes, 246-221 av. J.-C.

Droit : Buste de Ptolémée III Évergète à droite.

Revers : ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Aigle debout sur un foudre, ayant derrière lui une corne d'abondance.

(*Svoronos*, 1000 ; SNG Cop. 193 -195)

- *16) 5,1 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4151) (*planche III, 4*)
- 17) 5,6 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4152)
- 18) 5,2 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4153)
- 19) 5,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4154)
- 20) 5,4 g – 19,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4155)
- 21) 5,4 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4156)
- 22) 3,9 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4157)
- 23) 4,5 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4158)
- *24) 5,9 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4159) (*planche III, 5*)
- 25) 4,8 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4160)
- 26) 4,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4161)
- 27) 4,7 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4162)
- 28) 5,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4163)
- 29) 5,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4164)
- 30) 5,8 g – 19,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4165)
- 31) 4,2 g – 19,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4166)
- 32) 5,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4168)
- 33) 5,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4169)
- 34) 5,4 g – 19,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4170)
- 35) 5,3 g – 20,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4171)
- 36) 7,2 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4172)
- 37) 5,4 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4173)
- 38) 5,0 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4174)
- 39) 4,8 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4175)

- 40) 4,9 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4176)
 41) 5,4 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4177)
 42) 5,4 g – 18 mm – 12 h (n° d'inventaire 4178)
 43) 4,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4179)
 44) 5,5 g – 18,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4180)
 45) 5,2 g – 19,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4181)
 46) 4,6 g – 18 mm – 12 h (n° d'inventaire 4182)
 47) 4,4 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4183)
 48) 5,7 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4184)
 49) 4,4 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4185)
 50) 4,6 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4186)
 51) 4,9 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4187)
 52) 4,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4188)
 53) 5,3 g – 19 mm – 12 h (n° d'inventaire 4189)
 54) 4,1 g – 18 mm – 12 h (n° d'inventaire 4190)

Bronzes mal conservés : 3

- 55) 4,9 g – 19 mm – ? (n° d'inventaire 4203)
 56) 4,4 g – 19 mm – ? (n° d'inventaire 4205)
 57) 3,8 g – 17 mm – ? (n° d'inventaire 4207)

Trésor 2

Au milieu du sol du secteur X5 (chambre voisine de X4β) ont été découverts deux *skyphoi* sans anses,⁸ dont le plus grand servait de couvercle au plus petit (Fig. 4, 5). Le petit *skyphos* contenait huit monnaies (six monnaies d'argent du petit module et deux monnaies de bronze). Les monnaies d'argent sont dans un bon état de conservation. Les 8 pièces se répartissent de la façon suivante:

Chalcis

1 drachme, 338-308 av. J.-C.

Droit : Tête de nymphe Chalcis à droite.

Revers : Aigle éployé à droite enlevant un serpent qu'il tient des serres et du bec. À droite, ΛΑΧ.

(Picard, *Chalcis*, émission 8).

⁸ *Skyphos* petit: M.Π. 11376β, hauteur 0,038 m et diamètre 0,062-0,034 m. Argile jaune et vernis brun-noir. Ce type, selon M. Andronikos, se rencontre au IVe siècle et pendant toute l'époque hellénistique (M. Andronikos, «Ελληνιστικός τάφος Βέροιας», *Arch.Eph.* 1955 (Athènes 1961), p. 36). Selon M. Tsimpidou-Aulonites, ce type de *skyphos* date de la première moitié du IIIe siècle (M. Tsimpidou-Aulonites, «Σύνολα κεραμικής από το ελληνιστικό νεκροταφείο Θεσσαλονίκης», *Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Χρονολογημένα σύνολα-εργαστήρια, 24-27 septembre 1991*, Thessalonique (Athènes 1994), p. 80-89. Des *skyphoi* analogues ont été trouvés à Naxos (E.I. Kollia, *Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής από τη Νάξο* (Athènes 2000), thèse non publiée, p. 346, n° H24, pl. 48) et en Élide (P. Themelis, «Ο τάφος της Ηλείας Φιλημήνας», *Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Χρονολογημένα σύνολα-εργαστήρια, 24-27 septembre 1991*, Thessalonique (Athènes 1994), p. 152, n° 8, pl. 79a).

Skyphos grand: M.Π. 11376α. Argile jaune, vernis noir.

* 1) 2,8 g – 15,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4209) (*planche III, 6*)

Confédération achéenne

5 trioboles

Droit : Tête de Zeus Amarios, laurée à droite.

Revers : Monogramme AX entouré d'une couronne de laurier.

* 2) 2,2 g – 15 mm – 9 h (n° d'inventaire 4210) (*planche III, 7*)

Δ à gauche, I à droite, trident au-dessous.

Atelier de Patras, c. 175-168 av. J.-C.

(Thompson, *Agrinion*, n°s 278-289)

* 3) 2,2 g – 14 mm – 12 h (n° d'inventaire 4211) (*planche III, 8*)

A à gauche, N à droite, monogramme ΠΑΡ au-dessous.

Atelier d'Antigoneia, c. 188-180 av. J.-C.

(Thompson, *Agrinion*, n°s 354-369)

* 4) 2,2 g – 13,5 mm – 9 h (n° d'inventaire 4212) (*planche III, 9*)

A à gauche, N à droite, monogramme ΠΑΡ au-dessous.

Atelier d'Antigoneia, c. 188-180 av. J.-C.

(Thompson, *Agrinion*, n°s 354-369)

* 5) 2,0 g – 14,5 mm – 12 h (n° d'inventaire 4213) (*planche III, 10*)

E à gauche, Y à droite, AN au-dessous.

Atelier d'Antigoneia, c. 188-180 av. J.-C.

(Thompson, *Agrinion*, n°s 420-422)

* 6) 2,0 g – 15,5 mm – 9 h (n° d'inventaire 4214) (*planche III, 11*)

X en haut, Ξ à gauche, E à droite, ME au-dessous.

Atelier de Messène, c. 195-188 av. J.-C.

(Thompson, *Agrinion*, n° 315b)

Ptolémée III (très mal conservé)

1 bronze, 246-224 av. J.-C.

Droit : Tête masculine à droite

Revers : [ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ]. Aigle debout sur un foudre, ayant derrière lui une corne d'abondance.

(*Svoronos*, 1000 ; *SNG Cop.* 193 -195)

* 7) 4,2 g – 20 mm – 12 h (n° d'inventaire 4215) (*planche III, 12*)

Bronze très mal conservé et non identifié

8) 3,4 g – 17 mm (n° d'inventaire 4216)

Commentaire et date d'enfouissement

La composition du premier trésor ressemble à celle d'autres trésors enfouis dans le Péloponnèse et comportant des bronzes d'Antigonos Gonatas et de Ptolémée III. La seule différence est qu'il renferme un triobole de la Confédération achéenne. Le trésor de Kato Kleitoria 1936 (*IGCH* 184), enfoui en 220 av. J.-C., trouvé près de Tripolis au cœur de l'Arcadie, comportait 14 monnaies de bronze: 2 d'Antigonos Gonatas, 2 de Sicyone et 10 de Ptolémée III.⁹ Le trésor de Corinthe 1973 (*CH* II, 79),¹⁰ enfoui vers la fin du IIIe siècle, comportait une monnaie de bronze de Gonatas, une de Ptolémée et des bronzes de Pellène, de Sicyone, de Corinthe et d'Argos. La trouvaille de Léchéna 1986 (?) (*CH* VIII, 358), enfouie au IIe siècle, et celle de Léchéna 1979 (*CH* VIII, 417), enfouie en 175-150 av. J.-C., contenaient également des bronzes de Gonatas et de Ptolémée III.¹¹ Pour ce qui concerne les bronzes de Ptolémée III, on les trouve aussi dans le trésor de Kakovatos en Élide 1963 (*IGCH* 190), enfoui pendant la période 240-200 av. J.-C., dans le trésor de Sicyone 1936 (*IGCH* 183), enfoui en 220 av. J.-C., et dans le trésor de Géraki (Geronthrai) 1988 (*CH* IX, 201), enfoui probablement la même année. On trouve des pièces isolées partout dans le Péloponnèse.¹² Pour les bronzes d'Antigonos Gonatas, la circulation est limitée, selon les trésors, et pour le moment, on ne connaît qu'une seule pièce, du trésor de Corinthe 1933 (*IGCH* 263), enfoui vers 146 av. J.-C.¹³

Le premier trésor présenté dans cette étude vient confirmer l'image que nous avons déjà de la circulation du numéraire ptolémaïque dans le Péloponnèse. Cette question a fait l'objet de plusieurs études, dont celles de E. Varoucha-Chrystodoulou,¹⁴ de T. Hackens,¹⁵ de I. Touratsoglou¹⁶ et récemment celle de K. Chryssanthaki, qui cite toute la bibliographie relative.¹⁷ Les trésors qui proviennent du Péloponnèse recèlent un nombre non négligeable de tétradrachmes d'argent de Ptolémée Ier et de Ptolémée II. Au contraire, en ce qui concerne Ptolémée III, on remarque la fréquence de ses monnaies de bronze, qui sont, dans leur quasi-majorité, du type 997-1000 de Svoronos. Les 39 bronzes de notre premier trésor et le seul exemplaire du second sont également de ce type. Le triobole de la Confédération achéenne, de l'atelier de Patras, du type Thompson 272, est une pièce qu'on rencontre souvent dans les trésors: Thèbes 1965 (*IGCH* 233), Agrinion 1959 (*IGCH* 271), Patras 1973 (*ArchEph.* 1979), Kalydon 1973 (*CH* 1978, 54), Velies 1952 (*CH* VIII, 371), Céphallénie 1934 (*IGCH* 257).

⁹ E. Varoucha-Chrystodoulou, «Πτολεμαϊκά Νομίσματα στην κυρίως Ελλάδα», *Επιτύμβιον Χρήστου Τσούντα, Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* (Athènes 1941), p. 676, n° 7.

¹⁰ J. Fisher, «Excavations at Corinth», *Hesperia* 1974, 50-1.

¹¹ Probablement ces deux trésors de Léchéna constituent deux fragments de la même trouvaille.

¹² K. Chryssanthaki, «Les monnaies lagides en Égée», Actes du colloque *L'exception égyptienne? Production et échanges monétaires en Égypte hellénistique et romaine* (avril 2002), Alexandrie (sous presse).

¹³ K.M. Edwards, «Report on the coins found in the excavations at Corinth during the years 1930-1935», *Hesperia* VI, 1937, p. 248.

¹⁴ Voir note 9.

¹⁵ T. Hackens, «À propos de la circulation monétaire dans le Péloponnèse au IIIe s. av. J.-C.», *Antidoron W. Peremans Sexagenario ab Alumnis Oblatum, Studia Hellenistica* 16 (Louvain 1968), p. 69-95.

¹⁶ I. Touratsoglou, *Disiecta Membra, Two new hellenistic hoards from Greece* (Athènes 1995), p. 85-86.

¹⁷ Voir note 12.

Le second trésor se classe dans la vaste catégorie des trésors provenant du Péloponnèse et comportant des trioboles achéens. Ces monnaies fédérales circulaient avec des monnaies du même poids, éginétique réduit, et monopolisèrent la circulation monétaire dans le Péloponnèse à partir du début du IIe siècle.¹⁸ La présence d'une drachme de Chalcis dans cette trouvaille ne doit pas nous surprendre, car on la retrouve dans la plupart des cas. La seule exception est l'addition du bronze ptolémaïque. Soulignons que ce trésor présente l'image contraire du trésor précédent : il comporte des trioboles achéens, parmi lesquels un de l'atelier de Patras, et une seule pièce de bronze de Ptolémée III (plus un bronze non identifié), tandis que le précédent comporte des bronzes de Ptolémée III et un seul triobole achéen de l'atelier de Patras. Il est évident que les deux trésors sont contemporains, et vraisemblable que les monnaies incluses aient constitué un ensemble avant leur enfouissement : *a)* ils ont été trouvés dans une maison, dans des chambres voisines et dans la même couche stratigraphique, *b)* ils présentent la même composition, trioboles achéens et bronzes de Ptolémée III, bien qu'en proportions différentes, et *c)* les trioboles sont tous de la première période, de ceux que Thompson caractérise comme «*early triobols*».

La composition de ces deux trouvailles, où se mêlent monnaies d'argent et de bronze, incite à penser qu'il s'agit de trésors de circulation. Il est manifeste que dans le premier trésor, la pièce qui donne la date d'enfouissement est le triobole achéen de l'atelier de Patras, frappé vers 188-180 av. J.-C. Les années qui séparent les bronzes d'Antigonos Gonatas et de Ptolémée III de cette pièce expliquent le mauvais état de conservation des premières. Dans le second trésor, nous avons cinq trioboles achéens, dont celui de Messène date de 195-188 av. J.-C., les trois d'Antigoneia de 188-180 av. J.-C. et le triobole de Patras de 175-168 av. J.-C. C'est donc cette dernière pièce qui donne la date d'enfouissement.

Les émissions de trioboles, selon les ateliers qui y sont représentés, et le lieu de la trouvaille, à Patras, au sud-ouest du Péloponnèse, classent ces deux trésors dans le deuxième groupe de trésors de trioboles achéens, dont l'enfouissement date de 165-147 environ. Ce classement a été fait par M. I. Touratsoglou et Mme E. Tsourti, pour tous les trésors contenant des monnaies fédérales achéennes trouvés en Grèce, et il n'y a pas raison de le rejeter, du moins en ce qui concerne les premières émissions.¹⁹ L'état de conservation des pièces des deux trésors de Patras impose de placer leur enfouissement vers cette période et de le rattacher à l'ébranlement causé dans tout le Péloponnèse et la Grèce de l'Ouest par les mouvements de troupes au lendemain de Pydna et à la veille de la guerre d'Achaïe.²⁰

**Dr. Dimitra I. Tsangari : Conservatrice de la Collection numismatique Alpha Bank
Georgia Z. Alexopoulou : VIème Ephorie des Antiquités Préhistoriques et Classiques**

¹⁸ S. Psoma, D. Tsangari, «Monnaie commune et États fédéraux dans le monde grec», *The idea of European community in History, Actes du colloque organisé à Athènes, 13-16 mars 2003* (sous presse).

¹⁹ I. Touratsoglou, E. Tsourti, «Συμβολή στην κυκλοφορία των τριωβόλων της Αχαϊκής Συμπολιτείας στον Ελλαδικό χώρο: η μαρτυρία των 'Θησαυρών'», *Meletemata, Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία* (Athènes 1991), p. 171-188.

²⁰ Voir également P. Agallopoulou-Kalliontzi, «Θησαυρός αργυρών τριωβόλων από την Πάτρα (1973)», *ArchEph* 1979 (Athènes 1981), p. 188-199.

Planche II

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

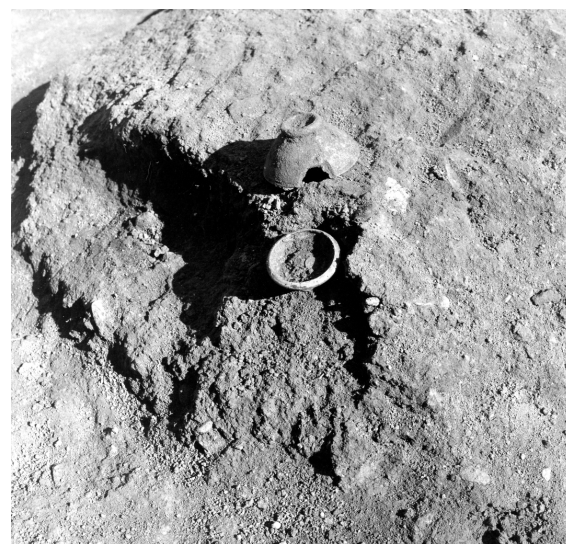

Fig. 4

Fig. 5

Planche III

